

УДК 9 94

Katarzyna Makulec

**Represje wobec Cerkwi i Kościoła Katolickiego
na terenie Białoruskiej Socjalistycznej
Republiki Radzieckiej (BSRR)
w okresie Wielkiego Terroru**

Катерина Макулец

Репресії проти католицької і православної церков у Білоруській Радянській Соціалістичній Республіці (БРСР) під час Великого терору

Однією з головних особливостей політичної системи в Радянському Союзі протягом всього періоду існування цієї держави були репресії, кульмінацією яких стали 30-ті роки XX століття, названі Великим терором. Терор стосувався не лише політичної сфери, а й економічної та соціальної. На території БРСР мали місце переслідування православної та католицької церков. Пік масових репресій проти духівництва припав на 1937–1938 роки. Справи проти духовенства були сфабриковані, ОДПУ БРСР фальсифікувала докази про існування організованого Церквою антирадянського підпілля. Репресії щодо католицьких священиків мали деяку специфіку і були відповіддю на критику з боку Ватикану. Римсько-католицька церква на території Білорусі була ліквідована вже у 20-х роках. Ліквідація Церкви владою викликала великий опір у суспільстві.

Ключові слова: Білоруська Радянська Соціалістична Республіка, репресії, католицький костел, православна церква

Katarzyna Makulec

Repressions against the Eastern Orthodox Church and the Catholic Church in the Belarusian Soviet Socialist Republic (BSSR) during the Great Terror

One of the main features of the political system in the Soviet Union through the entire period of its existence was the repressive nature of it, which culminated in the 1930s and was called the Great Terror. Terror concerned not only the political sphere of the USSR, but also economic and social. Also in the BSSR (Belarusian Soviet Socialist Republic) persecutions of the Eastern Orthodox Church and the Catholic Church took place. The peak of mass repres-

sions against the clergy accounts for the years 1937–1938. The cases against the clergy were fabricated, OGPU (Joint State Political Directorate) of BSSR falsified evidence of the existence of an anti-Soviet underground organized by the Church. Repressions against Catholic priests had their own peculiarities and were a response to criticism from the Vatican. The Roman Catholic Church in Belarus was abolished in the 1920s. The elimination of the Church by the authorities caused great resistance in society.

Keywords: Belarusian Soviet Socialist Republic, repressions, Catholic Church, Orthodox Church

W świadomości społecznej istnieje przekonanie, że główną cechą systemu politycznego w Związku Radzieckim przez cały okres istnienia tego państwa była represyjność, której punktem kulminacyjnym stały się lata rządów Józefa Stalina [1, s. 5]. To właśnie stały, o zmiennym nasileniu terror, stosowany wobec ogółu społeczeństwa radzieckiego, jest jednym z głównych czynników świadczących o totalitarnym charakterze państwa sowieckiego [2, p. 52–53]. Terror dotyczył nie tylko sfery politycznej ZSRR, ale w równym stopniu gospodarczej oraz społecznej. Za represje można uznać nie tylko pociąganie ludzi do odpowiedzialności karnej za przestępstwa, ale także stosowanie takich zabiegów jak: zakazywanie uczestnictwa w praktykach religijnych.

Apogeum represji datowane jest na lata 30. XX w., okres ten był tylko jedną z wielu fal masowych represji w Rosji, a następnie ZSRR, po wybuchu rewolucji bolszewickiej w 1917 r. Wzmoczone okresy prześladowań politycznych oraz społecznych wyróżnia się w latach 1918–1921, 1928–1931, 1934–1935, 1937–1938, 1943–1946 oraz 1948–1953. Jednakże to właśnie okres 1934–1939, czyli od zabójstwa Siergieja Kirowa do wybuchu II wojny światowej wyróżniał się największą brutalnością mimo, że to na rok 1953 przypada największe wypełnienie obozów koncentracyjnych [3, s. 13]. Omawiany okres przeszedł do historiografii światowej pod nazwą *Wielkiego terroru*. Terminu tego po raz pierwszy użył jako tytuł swojej fundamentalnej monografii Robert Conquest w 1968 roku [4].

Generalnie wśród społeczeństwa ZSRR, współczesnej Rosji oraz byłych republik radzieckich, czas ten nazywany jest *jeżowszczyzną* [5, c. 72]. Pojęcie to związane było z nazwiskiem ówczesnego komisarza NKWD – Nikołaja Jeżowa, który był wykonawcą polityki Stalina. Celem tego zabiegu językowego było powiązanie okresu terroru wyłącznie z osobą Jeżowa, który w 1940 r. został stracony na rozkaz Stalina.

Ogromne znaczenie dla rozwoju badań historyków, dotyczących polityki represyjnej na terenie ZSRR odegrało otwarcie, choć niestety niecałkowite, archiwów radzieckich w latach 90. XX w. Z tego właśnie powodu literatura historyczna dzielona jest na literaturę “przedarchiwalną”, która publikowana była jedynie w krajach zachodnich, zza tzw. żelaznej kurtyny oraz literaturę późniejszą, która dzięki udostępnieniu pewnej części dokumentacji państwa radzieckiego, przede wszystkim partii komunistycznej oraz aparatu bezpieczeństwa, mogła zweryfikować niektóre tezy i twierdzenia tej pierwszej [1, s. 6], co w rzeczywistości wcale nie umniejsza wartości prac naukowych takich badaczy jak m. in.: wymienionego już wcześniej Roberta Conquesta, do tego grona należy zaliczyć również Alexandra Dallina [6], Isaaca Deutschera [7], Roja Miedwiediewa [8] czy amerykańskiego politologa polskiego pochodzenia Zbigniewa Brzezińskiego [9].

Prace te wywarły ogromny wpływ na kształtowanie opinii publicznej państw demokratycznych wobec ZSRR oraz obrazu represji stalinowskich w Związku Radzieckim w historiografii zachodniej, rozpoczynając w ten sposób dyskusję na temat istoty stalinizmu w znaczeniu represji w systemie radzieckim. Prace te w rzeczywistości jedynie zasygnalizowały potrzebę dalszych, pogłębionych badań na ten temat. Dopiero dostęp do materiałów źródłowych wytworzonych w radzieckiej Rosji umożliwił historykom oraz politologom stworzenie bardziej szczegółowych i wielokierunkowych analiz w odniesieniu do stosowanej przez władze ZSRR polityki represyjnej wobec społeczeństwa radzieckiego,

na różnych etapach istnienia państwa oraz zbadanie zagadnień, które wcześniej były pomijane przez badaczy zazwyczaj z powodu zbyt małej liczby informacji i materiałów.

Badacze polscy jak i zagraniczni rzadziej interesowali się zagadnieniem stosowania terroru przez władze w Moskwie wobec poszczególnych republik radzieckich, częściej natomiast podejmowano się prób ogólniejszego ujęcia polityki represyjnej w Związku Radzieckim. Z tego powodu w niniejszej pracy przedstawiono przyczyny, przebieg oraz skutki prześladowań Cerkwi i Kościoła Katolickiego na terenie Białoruskiej SRR, która z powodu niewielkiego obszaru często jest marginalizowana. Zwłaszcza dla historiografii polskiej wydarzenia w BSRR w latach 30. XX w. mają ogromne znaczenie, gdyż w dużej mierze to właśnie na tych terenach mordowano i prześladowano ludność pochodzenia polskiego. W białoruskiej historiografii temat represji radzieckich na terenie BSRR jest wciąż niechętnie poruszany, pomimo upadku Związku Radzieckiego.

W okresie istnienia Imperium Rosyjskiego i funkcjonowania caratu szczególną pozycję w państwie zajmowała Cerkiew prawosławna, która była instytucją uprzywilejowaną. Jej głównym zadaniem było nawracanie na wiarę prawosławną mieszkańców Imperium Carów wyznających inne religie. Jednocześnie to właśnie Cerkiew prawosławna jako jedyna instytucja religijna w carskiej Rosji mogła swobodnie funkcjonować i jako jedyna otrzymywała subwencje od państwa [10, c. 6]. Szacuje się, że w przededniu wybuchu rewolucji bolszewickiej w 1917 r. na terenie Rosji funkcjonowało około 40 000 cerkwi parafialnych i 100 klasztorów, a liczba duchowieństwa szacowana była na 145 000 osób [11, s. 364]. Cerkiew była mocno związana z władzą carską, dlatego też często podkreślano, że prawosławie jest narodową religią Rosji i traktowano ją jako wyznacznik rosyjskiej narodowości [12, s. 91].

Po rewolucji lutowej w 1917 r. polityka religijna w Rosji uległa zmianie. Nowo powołany Rząd Tymczasowy wydał wiele uchwał regulujących kwestie wolności religijnej. “20 marca 1917 r. Rząd

Tymczasowy ogłosił równość wszystkich religii wobec prawa, zniósł wszelkie religijne i narodowe ograniczenia. Zaś 20 czerwca 1917 roku Rząd Tymczasowy zabrał Kościołowi prawosławnemu i znacjonalizował wszystkie szkoły ogólnokształcące – około 37 tysięcy, do tej liczby nie zostały włączone seminaria duchowne i uczelnie diecezjalne” [13, s. 252]. Rząd Tymczasowy zezwolił m. in. na oddzielenie się Kościoła Grekokatolickiego od Rosyjskiej Cerkwi, zniesiono również nadzór państwowy nad Cerkwią, dzięki czemu po raz pierwszy w swojej historii uzyskała ona pełną autonomię i możliwość przywrócenia urzędu patriarchy, zezwolono również na utworzenie stronnictwa pod nazwą Demokracja Chrześcijańska, a 26 lipca 1917 r. Rząd Tymczasowy opublikował ustawę, która gwarantowała Kościołowi katolickiemu obydwie obrządki: łaciński oraz grecki, a na terenie Rosji całkowitą swobodę działalności duszpasterskiej. Ponadto zezwolono na tworzenie nowych diecezji i parafii oraz budowę klasztorów, kościołów i seminariów duchownych, mianowanie biskupów bez zgody rządu [14, s. 64–65.]. Takie tolerancyjne ustawodawstwo wyznaniowe wywołało pozytywną reakcję ze strony zarówno Polaków w Rosji, jak i katolików innych narodowości, o czym dobitnie świadczą słowa biskupa Jana Cieplaka z 3 września 1917 r., który zajmował stanowisko administratora apostolskiego archidiecezji mohylewskiej i diecezji mińskiej: “Przez długie lata [...] Kościół przez szereg praw i postanowień państwowych był na każdym kroku ograniczany i krępowany. [...] Dzisiaj spieszę podzielić się z wami przeradosną wieścią, że te więzy, krępujące św. Oblubienicę Chrystusa, zdjęte z niej zostały i że odzyskała ona wolność, której przez wiele lat była pozbawiona. [...] Postanowieniem Rządu Tymczasowego z dnia 26 lipca uchylone lub odpowiednio zmienione zostały ustawy i postanowienia dawnego rządu, te mianowicie, które najwięcej krępowały Kościół. To postanowienie zostało włączone do obowiązujących praw Państwa” [15].

Jednakże warto podkreślić, że sprawy wyznaniowe nie były priorytetem Rządu Tymczasowego, który w tym samym czasie musiał

zmierzyć się z ważniejszymi problemami, takimi jak kwestia robotnicza czy demokratyzacja ustroju państwa itp.

Czas budowania przyjaznych stosunków pomiędzy państwem a Kościołem w Rosji oraz próba uniezależnienia organizacji religijnych od władzy państwowej zostały zakończone w momencie objęcia władzy przez bolszewików po wybuchu rewolucji październikowej w 1917 r. Już pierwsze zarządzenia nowej władzy drastycznie zostały wymierzone przeciwko wszelakim instytucjom religijnym, celem czego było doprowadzenie do likwidacji Kościoła katolickiego na terenie ZSRR. Sam przywódca bolszewików Włodzimierz Lenin twierdził, że: “Państwo nie powinno mieć nic wspólnego z religią, stowarzyszenia religijne nie powinny mieć nic wspólnego z władzą państwową. [...] Nie powinno być żadnych subwencji dla kościoła państwowego, żadnych subwencji z funduszy państwowych na rzecz stowarzyszeń kościelnych i religijnych. [...] Całkowity rozdział kościoła od państwa – oto żądanie, jakie stawia socjalistyczny proletariat współczesnemu państwu i współczesnemu kościołowi” [16, s. 2].

Dla przedstawicieli nowej władzy to właśnie w sprawach religii ludzie stają się ulegli wobec wszelkich form ucisku, a przesady utrudniają podburzenie mas [14, s. 66]. Dodatkowo Cerkiew dla bolszewików była symbolem znienawidzonego caratu i starego porządku w Rosji, który chciano doszczętnie zniszczyć, dlatego dążono do całkowitego wyeliminowania religii w życiu mieszkańców nowego państwa komunistycznego. Natomiast główny cel nowej władzy zwięźle nakreślił założyciel i dożywotni przewodniczący Związku Bezbożników Wojujących, a zarazem przyjaciel Lenina – Jemeljan Jarosławski: “Wywołanie powszechnego pożaru dla zburzenia wszystkich kościołów świata – celem komunizmu” [17, s. 267].

Głównym narzędziem walki z Kościołem w rękach bolszewików stało się antyreligijne ustawodawstwo. W tym celu powołano szereg instytucji, których zadaniem miało być rozdzielenie Kościoła od państwa, które funkcjonowały w ramach Ludowego Komisariatu

Sprawiedliwości i posiadających szerokie pełnomocnictwa w zakresie: opracowywania projektów odpowiednich ustaw, postanowień, dyrektyw, instrukcji i okólników [14, s. 68] oraz kontrola wdrażania w życie praw dotyczących kultu [18, s. 341]. Po przejściu władzy przez bolszewików dokonano nacjonalizacji ziem należących do Cerkwi i klasztorów. Następnie państwo przejęło dotychczasowe zadanie Cerkwi, jakim było rejestrowanie narodzin, małżeństw i zgonów, a z punktu widzenia prawa uznawano jedynie małżeństwa świeckie.

20 stycznia 1918 r., ogłoszono Dekret o wolności sumienia oraz o Kościele i stowarzyszeniach religijnych, który mimo swojej neutralnej, a nawet pokojowej nazwy w rzeczywistości pozbawiał wszystkie stowarzyszenia religijne oraz instytucje kościelne posiadania jakiegokolwiek majątku, świątyń oraz przedmiotów używanych podczas nabożeństw. Tylko w wypadku wydzierżawienia przez wiernych od państwa świątyń praktyki religijne mogły być kontynuowane, dlatego zalecano wiernym tworzenie lokalnych swego rodzaju stowarzyszeń religijnych, którym państwo mogło przyznać pod dzierżawę cerkwie i pozwalało zatrudnić duchownych. Duchownych zaś nazywano tzw. *liszeńcami*, czyli osobami pozbawionymi praw obywatelskich i zakazano duchowieństwu działać w sposób zorganizowany, co miało uniemożliwić istnienie w państwie komunistycznym hierarchii kościelnej, instytucji kościelnych i duchowieństwa, które mogły by stać się w przyszłości konkurencją dla władz komunistycznych w walce o władzę. Uzupełniające przepisy do wspomnianego powyżej dekretu zakazywały nauczania religii osób poniżej osiemnastego roku życia oraz nauczania religii dzieci w instytucjach i szkołach publicznych lub prywatnych [11, s. 368]. Zakazano również korzystania i udzielania praktyk religijnych osobom poniżej osiemnastego roku życia oraz zbiorowych praktyk religijnych osób dorosłych w domach prywatnych [19, s. 48].

Stosunek władz Białorusi wobec kościoła określała uchwała RKL BSRR z 1922 r. “O oddzieleniu kościoła od państwa i szkoły

od kościoła”, zgodnie z którą nauczać religii zezwalano jedynie na użytek prywatny. Natomiast wszystkie wspólnoty wyznaniowe utraciły swą osobowość prawną, w wypadku gdy liczba wiernych przekraczała 50 osób. W takiej sytuacji majątki wspólnoty religijnej przejmowało państwo. Jednak, w przeciwieństwie do ZSRR, represje i terror wobec duchowieństwa na terenie Białorusi na początku lat 20. XX w. nie były masowe. Interwencje zewnątrz, dwukrotna okupacja terytorium Białorusi, skomplikowana sytuacja międzynarodowa, zniszczona wojną gospodarka, trudności o charakterze politycznym wykluczały możliwość totalnego ataku na pozycję Kościoła oraz wdrażania masowych represji wobec duchowieństwa i wiernych. Proces ten zaczął przybierać w momencie wzmocnienia władzy radzieckiej na Białorusi. “Wewnętrzny rozłam cerkwi – pojawienie się grupy zwolenników tzw. “żywej cerkwi” nie sprzyjał zachowaniu jej pozycji. Otwarcie antyreligijnej polityki władz radzieckich zaczęło się w połowie lat dwudziestych. Zamykano cerkwie, a duchownych aresztowano i deportowano. W 1926 r. w Mińsku rozstrzelano księdza Wasiukiewicza, zaś w Cieladowiczach – ks. Waleriana Nowickiego. Podobny los spotkał także kościół katolicki, który w 1926 r. w diecezji mińskiej liczył 160 tys. wiernych, 14 księży i 46 kościołów. Księża katoliccy nie uniknęli w 1922 r. procesu o rzekome ukrywanie kosztowności. W 1922 r. ogółem rozstrzelano 201 księży katolickich i prawosławnych oraz aresztowano arcybiskupa Jana Cieplaka” [20, s. 104].

Jednym z podstawowych elementów polityki partii komunistycznej w BSRR, podobnie jak w całym ZSRR, stała się antyreligijna propaganda i agitacja. Na VII Zjeździe KPB w 1923 r. stwierdzono, że: “dla pogłębienia antyreligijnej propagandy należy zorganizować szereg popularnych cykli wykładów na tematy ogólne przyrodoznawcze. Przeprowadzić dokładnie przygotowane dyskusje na antyreligijne tematy i kampanie o charakterze wyjaśniającym, dostosowane do świąt religijnych. Wydawać popularne broszury antyreligijne i przyrodoznawczą literaturę dla wsi. Przy komitetach

partyjnych zorganizować seminaria przygotowujące do propagandy antyreligijnej” [21, c. 93].

Na stronach białoruskich gazet i czasopism zaczęły pojawiać się liczne publikacje, eksponujące “antyradziecką działalność” duchowieństwa, jego związków z “kontrewolucyjnymi organizacjami i grupami”. Przykładowo gazeta “Zwезда” 11 marca 1929 r. pisała, że w warunkach ofensywy socjalizmu na całym froncie organizacje religijne stają się legalną formą politycznego zjednoczenia wszystkich pozostałości wyzysku klas, a ich działalność nosi odkryty antysowiecki charakter; że sekta “korniewce”, stworzona przez byłego żandarma Baranowskiego w Mozyrzu w 1925 r. prowadzi aktywną działalność antysowiecką propagandową oraz agitacyjną. Gazeta twierdziła, że grupa wzywa wszystkich niezadowolonych z polityki państwa radzieckiego do dołączenia w swoje szeregi i buntu wobec radzieckich przepisów [22, c. 112].

Rok 1929, czyli tzw. rok “wielkiego przełomu”, pozostawił swoje piętno nie tylko w rolnictwie, ale także w Kościele (zwłaszcza prawosławnym i katolickim) na terenie BSRR. W 1929 r. Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy zatwierdził uchwałę “O organizacjach religijnych”, na podstawie której zaczęto masowo zamykać miejsca kultu wszystkich wyznań.

Według danych Centralnej Komisji rozdzielenia Kościoła od państwa w okręgu homelskim w 1928 r. zamknięto jedną cerkiew, a w 1929 r. – trzy cerkwie, w 1930 r. – pięć cerkwi. Zamykaniu świątyń często towarzyszyło palenie ikon, strzelanie w ich stronę z broni palnej, jak to było w rejonie chojnickim w 1930 r. oraz masowy opór miejscowej ludności, przede wszystkim kobiet. W 1930 r. w BSRR ponad 500 kościołów zamknięto. Później zaczęła się walka z hałasem kościelnych dzwonów. W 1934 r. zatwierdzono uchwałę “O przedmiocie dzwonów z brązu”, podjęto decyzję zajęcia przez państwo dzwonów o łącznej masie 150 ton, a świątynie miały być niszczone za pomocą dynamitu [23, c. 143–161]. Jednym z pierwszych przykładów takiej rozbiórki w 1929 r. jest Świątynia Ikony

Matki Bożej “Wszystkim strapionym Radość” w Mińsku przy szkole niewidomych. Na jej miejscu wybudowano Dom Rządu. W 1936 r. w Mińsku w Soborze Świętych Piotra i Pawła zorganizowano magazyn na żywność [24]. Do 1936 r. w BSRR zamknięto ponad 1300 kościołów. Wraz z kościołami chrześcijańskimi zamykane były żydowskie synagogi.

Według danych Centralnej Komisji z oddzielenia kościoła od państwa, od 1928 do 1930 r. w okręgu homelskim i mozyrskim zamknięto 26 synagog, a prośba wiernych o zwrot budynku z 1928 r. została odrzucona. Przykładowo synagoga w Homlu w 1928 r. została przekazana fabryce “Proletariusz”, a synagogę w Jelsku z 1930 r. początkowo zaadaptowano na magazyn na owies, a następnie zorganizowano w niej klub. W Homlu zniszczono m. in. Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i Cerkiew Św. Trójcy. W niektórych przypadkach proces zamykania świątyń przebiegał niespokojnie. W 1933 r. w Nosowiczach, lokalni pionierzy pod kierownictwem przewodniczącego gminy roztrzaskiwali w synagodze ławki, rwali księgi i palili je w piecach. Podobną politykę zastosowano wobec katolickich kościołów, synagog, świątyń staroobrzędowców itp. Według danych NKWD do 1938 r. na terenie Białorusi działały tylko dwie cerkwie prawosławne w Orszy i w Mozyrzu.

Obraz Kościoła jako wroga i szpiega, celowo w świadomości społecznej umacniała prasa, zabieg ten miał na celu uzasadnienie prowadzonych represji wobec niewinnych ludzi i Kościoła. Masowe represje wobec duchownych odbyły się w 1929 r. Zarzuty, które zgłaszane były przez władzę sowiecką, ograniczały się zazwyczaj do poziomu kolektywizacji i antykołchozowej działalności. W 1930 r. według danych GPU w BSRR aresztowano 90 kapłanów (25 rozstrzelano, a pozostałych zesłano do łagrów). Organy OGPU prowadziły wiele spraw, jednocześnie “ujawniając” nieistniejące kontrrewolucyjne organizacje. Wobec członków fikcyjnych wrogich grup stosowano przemoc i osądzano je podczas specjalnych spotkań tzw. “trójek” i “dwójek”. Świadczy o tym m. in. sfabrykowana przez

OGPU cerkiewno-powstańcza organizacja “Jezuита”, która miała działać w latach 1929–1930 na terenie BSRР і лічыць 79 члoнкoв [22, с. 113].

Організація рзекoмo пoсіадаła тры oддзіаы: в Мoхылeвіe, в Вітeбску і в Шлyкy. Ёй заoлoжыцeлaмi і кooрднaтoрaмi былі: бiскyп мoхылeвскi Тeoдoзжyсз Waszczynскi, бiскyп вітeбскi Пoстнiкoв Мiхaл Стіeпaнoвiч, бiскyп слyкi – Шeмieтiлo Нiкoлaй Івaнoвiч. В дoкyмeнтaх зв’язaных з бiскyпeм Тeoдoзжyсзeм Waszczynским зaпiсaнo, жe: “быў oргaнiзaтoрeм і шeфeм кoнтрeвoлyцyйнeгo кoсцioлaбyнтoвнiкoв, oргaнiзaцiі дaжaчeй дo зoргaнiзoвaннa нa вioснe 1933 р. пoвстaннa, кoгoрeгo цeлeм быў oбaлeннe рeжiмy рaдзieкieгo; рeкрyтoвaннe члoнкoв oргaнiзaцiі кoнтрeвoлyцyйнeй; В тым сaмым цeлy прoвaдзiл aктывнy прoпaгaндe кoнтрeвoлyцyйнy з aмбoнy прeцiвкo влaдзы рaдзieкieй, глoвнiмe пoрoвнyжaч влaдзe рaдзieкy дo мoцы шaтaнa. Нie прызнaл сie дo вiнy, aлe пoтeпiл зeзнaннa oскaржoных і швiаdкoв” [25].

В aкцie oскaржeннa дoтвoрчaчым спрaвy oргaнiзaцiі “Jezuита” ствeрдзeнo, жe oргaнiзaцiя зoстaлa злiквiдoвaнa прeз oргaнy OGPU в лyтым-мaрцy 1933 р., a вшчyскy ёй члoнкoвe, чылі 5 бiскyпoв, 48 ксieжы і дiакoнoв, 8 кyлaкoв, 3 “былых лyдзi” (урeднiкoв), 3 былых жaндaрмoв і 12 iнных дyхoвных зoстaлo скaзaных прeз Сaдoвy Трoјкe OGPU BSRР [26]. Oстaтeчнe зoстaлi пoзбaвiлeнi вoлнoсцi зa aнтырaдзieкy aгiтaцeю і дзiялaннa прeцiвкo рeвoлyцiі, a дoклaднe o прeстeпствo, згoднe з aртыкyлaмi 64, 72, 76 Кoдeксу Кaрнeгo BSSR [26]. Мieждy iннымi Waszczynскi зoстaл скaзaнy нa пieч лaт лaгry зa кieрoвaннe кoнтрeвoлyцyйнy пoвстaнчy oргaнiзaцy cerkiewнy, jеднaк нa жeсiнi 1937 р. зoстaл aрeштoвaнy в oбoзi і скaзaнy нa шмieрeц пoпрeз рoзстрeлaннe [27, с. 346].

Ten sаm лoс спoткaл тзв. шпieгoвскo-пoвстaнчe гpyпy стaрo-oбрzдoвцoв. В гyбeрнi вітeбскieй і в Вітeбску зoстaлa злiквiдoвaнa “кoнтрeвoлyцyйнa шпieгoвскo-пoвстaнчa oргaнiзaцiя вьвoтoвa”, кoгoрeй цeлeм быў oбaлeннe влaдзы рaдзieкieй в

BSRR w przypadku wybuchu wojny z państwami faszystowskimi. Do organizacji miały należeć 84 osoby, a na ich czele miał stać arcybiskup Siergiej Dobromysł, który 8 września 1937 r. został aresztowany przez funkcjonariuszy witebskiego NKWD. Na mocy wyroku specjalnej Trójki NKWD został skazany na śmierć poprzez rozstrzelanie i konfiskatę majątku. Wyrok wykonano 7 października 1937 r. [28, c. 339].

Natomiast w 1938 r. organy NKWD zlikwidowały “szpiegowsko-powstańczą organizację” staroobrzędowców oraz liczną sieć “antysowieckich powstańczych grup”, stworzonych przez japońsko-polskiego agenta, jakim miał być metropolita Piotr Blinow, który to w czasie okupacji Syberii miał zostać zwerbowany przez czechosłowackie służby oraz kontrwywiad Kołczaka [28, c. 351–355], a w 1929 r. rozpoczął współpracę z angielskim wywiadem. Od 1930 r. pracował na rzecz japońskiego wywiadu. W 1935 r. na zlecenie japońskiego wywiadu został skierowany na Białoruś, wcześniej miał zostać poinformowany przez swojego zwierzchnika o współpracy wywiadowczej pomiędzy Japonią i Polską, z tego powodu po przyjeździe do BSRR zlecono mu skontaktowanie się z polskim wywiadem. Na zlecenie polskiego wywiadu stworzył w BSRR szpiegowsko-powstańczą organizację, do której wprowadził ponad 100 osób m. in. innych duchownych, wyznawców, kułaków itd. Organizacja prowadziła aktywną działalność antysowiecką wśród ludności białoruskiej, przygotowując kadry przyszłych powstańców i dywersantów, na wypadek wojny [29, c. 67–69].

Represje w stosunku do katolickich księży posiadały własną specyfikę i stanowiły odpowiedź na krytykę ze strony Watykanu. W 1930 r. papież Pius XI ogłosił “modlitwy krucjaty” czyli modlitwy katolików za zbawienie wierzących wszystkich wyznań w ZSRR. Radziecka propaganda przekazała tę ideę w uproszczonej i przekłamanej formie. Informacje zostały złożone dosłownie jak krucjata, agresja przeciwko ZSRR. Jednocześnie agresywna kontrkampania została przeprowadzona w całym kraju – w szkołach, kołchozach, w

przedsiębiorstwach odbywały się liczne wiece pod hasłem “Nasza odpowiedź dla Papieża”. Jednocześnie GPU przeprowadził odpowiednią “pracę” z niektórymi katolickimi kapłanami. W jej wyniku wikariusz generalny archidiecezji Mińsko-Mohylewskiej diecezji – Piotr Awgło oficjalnie w prasie wystosował oświadczenie, że nie ma żadnych aresztowań wśród duchowieństwa w ZSRR i panuje powszechna wolność wyznania, a interesy wierzących w żaden sposób nie są naruszane.

Szczyt masowych represji wobec duchowieństwa przypada na lata 1937–1938, dla których podstawą wciąż używaną były sfabrykowane wcześniej przez OGPU BSRR dowody na temat istnienia antyradzieckiego podziemia zorganizowanego przez Cerkiew. Według danych organów NKWD BSRR w lipcu–wrześniu 1937 r. na terenie Białorusi zlikwidowano szpiegowsko-powstańczą organizację Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej w centrum Mińska oraz siedziby w Bobrujsku i Rohaczewie, które połączono z 13 innymi antysowieckimi organizacjami powstańczymi na terenie całej BSRR, na czele z arcybiskupem Afanasijem Wiaczorką. W tej organizacji uczestniczyć miało dwóch arcybiskupów, 30 popów, i aż do 170 kułaków, żandarmów oraz byłych urzędników i innych antyradzieckich elementów [30].

Podsumowując na początku lat 30. XX w. w całym kraju rozwinęła się na dużą skalę ateistyczna kampania: zbierano podpisy w sprawie zamykania świątyń, publicznego palenia ikon, zdejmowania krzyży z kopuł cerkiewnych i kościelnych. W 1937 r. podczas powszechnego spisu ludności ZSRR, do kwestionariusza włączone pytanie o przynależność religijną – 57% ludności Związku Radzieckiego uznało się za wierzących. Jednak, zdaniem naukowców, była to liczba znacznie zaniżona. Część ludności została zastraszona represjami i nie wskazała przynależności do kościoła, część populacji, zwanych “milczącymi” zbojkotowała spis ludności i odmówiła odpowiedzi na pytanie w imię przekonań religijnych. Milczący, czyli sekta prawosławna, która zamieszkiwała rejon lepelski i turowski, unikała

jakichkolwiek kontaktów z przedstawicielami władzy radzieckiej, bojkotowała wybory, nie wstępowała do państwowych kołchozów, a nawet odmawiała przyjęcia paszportów radzieckich [31, s. 317].

Jak wspomniano w jednym z raportów NKWD ZSRR: “funkcjonowanie kościołów w BSRR ustało w 1937 i w 1938 r., głównie na skutek aresztowań duchowieństwa za aktywną działalność antysowiecką” [32]. Warto przypomnieć, że do 1917 r. na terytorium Białorusi znajdowało się 2155 prawosławnych kapłanów, 271 rabinów i 113 księży katolickich (2539 osób). O losach wielu z nich do tej pory nie ma żadnych informacji, w tym o przedstawicielach wyższego duchowieństwa. Należy jednak podkreślić, że o ile Kościół rzymskokatolicki na terenie Białorusi został rozbity już w latach 20., to likwidacja i prześladowania cerkwi spotykały się z oporem społecznym. Przykładowo w 1937 r. w rejonie szkłowskim, drybiskim i czauskim narodził się masowy ruch społeczny, którego celem było odebranie przez wiernych zajętych przez władzę BSRR cerkwi, m. in. około 90 000 wiernych podpisało petycję w tej sprawie, a aż 24 000 z nich zostało z tego powodu aresztowanych [31, s. 317].

1. Ciesielski S. Wróg jest wszędzie. Stalinowska polityka represyjna w latach 1928–1941. Toruń: Adam Marszałek, 2013. 338 s.

2. Brzezinski Z., Friedrich C. J. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. New York: Harvard University Press, 1956. 456 p.

3. Figes O. Życie w stalinowskiej Rosji / tłumaczenie Jeżewski W. Szepty. Warszawa: Magnum, 2008. 608 s.

4. Conquest R. The Great Terror: Stalin’s Purge of the Thirties. New York: The Macmillan Company, 1968. 633 p.

5. Беловинский Л. В. Энциклопедический словарь истории советской повседневной жизни. Москва: Новое литературное обозрение, 2015. 776 с.

6. Dallin A., Breslauer G. W. Political terror in Communist systems. Redwood: Stanford Univ. Press, 1970. 188 p.

7. Deutscher I. Stalin: A political biography. New York: Oxford Univ. Press, 1967. 704 p.

8. Miedwiediew R. Pod osąd historii. Geneza i następstwa stalinizmu / tłumaczenie Czarnogórski C. Warszawa: Bellona, 1990. T. 2. 414 s.

9. Brzezinski Z. Ideology and Power in Soviet Politics. New York: Frederick A. Praeger, 1962. 180 p.

10. Куроедов В. А. Религия и закон. Москва: Знание, 1970. 61 с.

11. Pipes R. Rosja bolszewików / tłumaczenie Jeżowski W. Warszawa: Magnum, 2005. 618 s.

12. Pipes R. Rewolucja rosyjska / tłumaczenie Szafar T. Warszawa: Magnum, 2006. 969 s.

13. Pikus T. Rosyjski Kościół Prawosławny i rewolucja październikowa // Warszawskie Studia Teologiczne. 1997. № 10. S. 249–269.

14. Szubtarski G. Antykościelne ustawodawstwo w ZSRR za rządów Włodzimierza Lenina (1917–1923) // Kościół prawo. 2013. № 2. S. 64–65.

15. Cieplaka J., bp. Odezwa do Duchowieństwa i Wiernych Archidiecezji Mohylewskiej i Diecezji Mińskiej, Dziennik Polski, Piotrogród 1917, nr 204(301) // Dzwonkowski R. Kościół katolicki w ZSRR 1917–1939. Zarys historii. Lublin: TNKUL, 1997. 41 s.

16. Lenin W. I. Socjalizm a religia. Warszawa: Studenckie Koło Filozofii Marksistowskiej (Uniwersytet Warszawski), 2006. 5 s.

17. Drogi i rozdroża kultury chrześcijańskiej Europy / pod red. Cierniak U. // Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu “Człowiek – Wiara – Kultura”. Częstochowa: Instytut Filologii Obcych Wyższej Szkoły Pedagogicznej; Instytut Teologiczny, 2002. 267 s.

18. Szymański J. Procedury ideologiczne wobec religii w ZSRR // Polityka a religia / pod red. Jaroszyński P. Lublin: Fundacja Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej, 2007. 341 s.

19. Dzwonkowski R. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1917–1991. Ząbki: Apostolicum, 2005. 383 s.

20. Głogowska H. Białoruś 1914–1929. Kultura pod presją polityki. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1996. 213 s.

21. Идеологическая деятельность Компартии Белоруссии, 1918–1945: сб. документов / сост. Н. С. Сташкевич и др. Минск: Беларусь, 1990. Ч.1: 1918–1928. 357 с.

22. Врублевский А. Государство и церковь в Белоруссии в межвоенный период (1917–1941) // Репрессивная политика советской власти в Беларуси: сб. науч. работ. Минск, 2007. Вып. 1 / сост. И. Кузнецов, Я. Басин; науч. ред. В. П. Андреев. С. 153–173.

23. Козлов В. Ф. Гибель церковных колоколов в 1920–1930-е годы // Отечество: краеведческий альманах. Москва, 1994. [Вып. 5]. С. 143–161.

24. Radziukiewicz A. Hymn do prawosławia, Przegląd Prawosławny, № 8, Białystok: Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrogskiego Białystok, 2012. URL: http://www.przegladprawoslawny.pl/articles.php?id_n=2890&id=8 (дата звернення: 19.12.2017).

25. Архив Комитета Государственной Безопасности Белорусской республики (далее – КГБ РБ). Д. 27605–с. Л. 448.

26. Архив КГБ РБ. Д. 27605–с. Л. 420–421.

27. Мауил (Лемешевский В. В.), митр. Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 гг. (включительно): в 6 т. Москва: Сретенский монастырь, 2004. Т. 6. 503 с.

28. Горидовец И. В. История обновленческого раскола в Витебской епархии, XVIII // Ежегодная богословская конференция ПСТГУ: материалы. Москва: ПСТГУ, 2008. Т. I. С. 157–166.

29. Дмитриенко Н., Исаков С. Томские архиереи (1834–2002): биограф. слов. Томск: Томский университет, 2002. 111 с.

30. Национальный архив Республики Беларусь (далее – НАРБ). Ф. 4. Оп. 21. Д. 1400. Л. 60.

31. Szybieka Z. Historia Białorusi 1795–2000 / tłumaczenie Łaszkiwicz H. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2002. 571 s.

32. НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 1400. Л. 68.